

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÛNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Öğr. Gör. Dr. M. Fatih ÇALIŞIR

Kırklareli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Kırklareli/TÜRKİYE
mcalisir@klu.edu.tr
ORCID

VİŞNEZÂDE İZZETİ MEHMED
EFENDİ (Ç. 1092/1681):
KAZASKER, ŞÂİR VE HÂMÎ

VISNEZADE IZZETI MEHMED
EFENDI (D. 1092/1681):
KAZASKER, POET AND PATRON

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 17.12.2021
Kabul Tarihi: 28.12.2021
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Article Information: Research Article
Received Date: 17.12.2021
Accepted Date: 28.12.2021
Date Published: 31.12.2021

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Çalışır, M. Fatih, "Vişnezâde İzzeti Mehmed Efendi (ö. 1092/1681): Kazasker, Şâir ve Hâmî", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yûnus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 179-192.

Çalışır, M. Fatih, "Visnezade Izzeti Mehmed Efendi (d. 1092/1681): Kazasker, Poet and Patron", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Special Issue of Yunus Emre to Mehmed Akif, December 2021, p. 179-192.

10.28981/hikmet.1038067

Öğr. Gör. Dr. M. Fatih ÇALIŞIR

VIŞNEZÂDE İZZETİ MEHMED EFENDİ (Ö. 1092/1681): KAZASKER, ŞÂİR VE HÂMÎ

VISNEZADE IZZETI MEHMED EFENDI (D. 1092/1681): KAZASKER, POET AND PATRON

ÖZ

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Şam, Mısır, Bursa ve İstanbul kadıliklarından sonra Anadolu ve Rumeli (iki kez) kazaskerlikleri yapmış olan şâir ve hâmî Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi (1039/1629 – 1092/1681), birçok şeyhülislam, kadıasker, kadı, müderris ve şâir yetiştiren “Bayramzâdeler” ailesine mensuptur. İzzetî Mehmed Efendi, ailesinin birçok ferdi gibi bulunduğu ilmî ve idarî makamlarda edindiği nüfuz ve itibarı konağında ilmî toplantılar düzenlemek ve kabiliyetli gördüğü kişileri desteklemek suretiyle diğerleriyle paylaşmıştır. İzzetî Mehmed Efendi'nin ilmî hâmilîğinden istifade edenler arasında Zekî Ahmed Efendi, Coğrafyacı Ebû Bekir bin Behram ed-Dimeşkî, Tezkireci Abdülhalim Efendi, Ders-i 'âm Benli Mustafa Efendi, İshâkzâde Şeyh Mehmed Efendi, Hezârfen Hüseyin Efendi ve Muhammed Emîn Muhibbî gibi dönemin önde gelen ilim ve kültür adamları bulunmaktadır. Bu makalede İzzetî Mehmed Efendi'nin hayatı, şairliği ve kültürel muhiti üzerinde durulacak ve Osmanlı Devleti'nde ilmî ve kültürel hâmilîğin hem hâmî, hem mahmî açısından ne kadar önemli olduğu İzzetî Mehmed Efendi örneği üzerinden tekrar vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi, Kâtib Çelebi, Ebû Bekir bin Behram ed-Dimeşkî, Hezârfen Hüseyin Efendi, Muhammed Emîn Muhibbî, on yedinci yüzyıl Osmanlı Devleti, hâmilik.

ABSTRACT

Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi (1039/1629 – 1092/1681), poet and patron who served as kadiasker in Anatolia and Rumelia (twice) after being kadi in Damascus, Egypt, Bursa, and Istanbul was a member of the “Bayramzâdeler” family which raised many sheikh al-Islams, kadiaskers, kadis, professors, and poets. İzzetî Mehmed Efendi, like many members of his family, shared the influence and prestige he gained in scholarly and administrative offices with others by arranging intellectual meetings in his mansion and supporting those he saw as talented. Among those who benefited from the patronage of İzzetî Mehmed Efendi were the leading scholars and men of culture in the period including Zekî Ahmed Efendi, the geographer Abu Bakr b. Bahram al-Dimashqî, Tezkireci Abdülhalim Efendi, Ders-i 'âm Benli Mustafa Efendi, İshâkzâde Şeyh Mehmed Efendi, Hezârfen Hüseyin Efendi, and Muhammed Emîn Muhibbî. This study aims to shed new light on Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi's life and his cultural environment to (re)emphasize the importance of patronage in the Ottoman scientific and cultural activities.

Keywords: Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi, Kâtib Çelebi, Abu Bakr b. Bahram al-Dimashqî, Hezârfen Hüseyin Efendi, Muhammed Emîn Muhibbî, the seventeenth-century Ottoman Empire, patronage.

Giriş

Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi hakkında en derli toplu ve ilk elden bilgiler Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi (ö. 1136/1724) ve Muhammed Emîn Muhibbî (ö. 1111/1699) tarafından verilmiştir (Uşşâkîzâde, 2017: 752-754; Muhibbî, 1284: IV, 132). Uşşâkîzâde'ye göre İzzetî Mehmed Efendi Safer 1039 (Eylül/Ekim 1629)'da bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'ye bağlı Çaşnigîr (Çaşengir?)'de, "Bayramzâdeler" olarak bilinen meşhur ulema ailesinden bir ara Anadolu kazaskerliği de yapmış olan Filibe kadısı Şeyhî Lutfullah Efendi ("Çelebi Kadı", "Vişne Efendi", ö. 1041/1632)'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybeden İzzetî Mehmed Efendi, İstanbul'da amcası Şeyhülislam Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644)'nin himâyesi ve gözetimi altında yetişti. İlk eğitimini Seyyid Muhammed Efendi, Aksaraylı Hamid Efendi, Ders-i âm Ahmed Efendi, Anadolu Kazaskeri Tavîl Hasan Efendi, Fâzıl Molla Çelebi (Muhammed el-Kürdî) gibi önemli isimlerden alan İzzetî Mehmed Efendi, (Muhibbî, 1284: IV, 132) Sultan IV. Murad (saltanatı 1623-1640)'ın Rumeli Kadıaskeri Mu'în Ahmed Efendi'ye yazdığı hatt-ı hümayun neticesinde ("Fermân-ı şerîfümle Şeyhü'l-İslâm du'âcımın karındaşı oğlu Şeyh Mehmed'e mülâzemet virdüm. Sen ki Rumili kadı'askerisin deftere kayd idesün") mülâzemet alıp İstanbul medreselerinde tedrise başladı. İzzetî Mehmed Efendi'nin görev aldığı medreseler aşağıdaki tabloda sırasıyla verilmiştir:

Görev Yeri	Görev Süresi (Başlangıç ve Bitiş)	Selefi	Halefi
Yahyâ Efendi Medresesi	Receb 1053 - Şâban 1057 / Temmuz 1643 - Eylül 1647	Okçuzâde Ahmed Efendi	Abdürrahimzâde Mehmed Efendi
Sahn-ı Semân	Şâban 1057 - Cemâziyelevvel 1058 / Eylül 1647 - Mayıs 1648	Karaçelebizâde Mahdûmu Osman Efendi	Halebî Mehmed Efendi
İsmihân Sultan Medresesi	Cemâziyelevvel 1058 - Ramazan 1058 / Mayıs 1648 - Eylül 1648	Karaçelebizâde Mahdûmu Osman Efendi	Halcızâde Ahmed Efendi
Şehzâde Medresesi	Ramazan 1058 - Şâban 1062 / Eylül 1648 - Temmuz 1652	Hoca Salihzâde Ahmed Efendi	Fazıl Kürd Abdullah Efendi

Süleymâniye Medresesi	Şâban 1062 – Ramazan 1063 / Temmuz 1652 – Temmuz 1653	Şa‘rânizâde Mehmed Efendi	Bâkizâde Esad Efendi
Süleymâniye Dârülhadisi	Ramazan 1063 – Cemâziyelevvel 1064 / Temmuz 1653 – Mart 1654	Şa‘rânizâde Mehmed Efendi	Şîrvânî Ahmed Efendi

1064/1654 yılında Süleymaniye Dârülhadisinde müderris iken Bahâî Efendi Biraderi Ahmed Efendi yerine Şam kadılığına atanan İzzetî Mehmed Efendi, kadılık kariyerinde şu görevlerde bulunmuştur:

Görev Yeri	Görev Süresi (Başlangıç ve Bitiş)	Selefi	Halefi
Şam Kadılığı	Cemâziyelevvel 1064 – Ramazan 1065 / Mart 1654 – Temmuz 1655	Bahâî Efendi Biraderi Ahmed Efendi	Molla Çelebi
Mısır Kadılığı	Ramazan 1065 – Safer 1066 / Temmuz 1655 – Kasım 1655	Ebüsüûdzâde Mehmed Sadık Efendi	Minkarizâde Yahya Efendi
Bursa Kadılığı	Cemâziyelahir 1068 – Zilkade 1068 / Mart 1658 – Temmuz 1658	Sarı Abdullah Efendi	Haşimizâde Seyyid Mehmed Efendi
İstanbul Kadılığı	Muharrem 1073 – Safer 1074 / Ağustos 1662 – Eylül 1663	Kec-dehan Damadı Abdullah Efendi	Bahâî Efendi Biraderi Ahmed Efendi
Anadolu Kazaskerliği	Muharrem 1079 – 25 Rabiülahir 1080 / Haziran 1668 – 22 Eylül 1669	Feyzullah Efendi	Zeyrekzâde Seyyid Abdurrahman Efendi
Rumeli Kazaskerliği	25 Rabiülahir 1080 – Receb 1080 / 22 Eylül 1669 – Kasım 1669	Kadrî (Abdülkadir) Efendi	Abdürrahimzâde Efendi

Rumeli Kazaskerliği (ikinci defa)	16 Cemâziyelevvel 1087 – 7 Şaban 1088 / 27 Temmuz 1676 – 5 Ekim 1677	Ankaravî Mehmed Efendi	Hamid Efendi
-----------------------------------	--	------------------------	--------------

Kadılık ve kazaskerlik yıllarında (1064-1088/1654-1677) birçok kez görevinden azl edilen İzzetî Mehmed Efendi'ye mâzul olduğu dönemlerde çeşitli arpalıklar tahsis edilmiştir:

Mudurnu kazası	Cemâziyelevvel 1070 – Muharrem 1073 / Ocak 1660 – Ağustos 1662
Bolu ve Molivo kazası	Safer 1074 – Muharrem 1079 / Eylül 1663 – Haziran 1668
İpsala kazası	Receb 1083 – Şevval 1087 / Ekim 1672 – Aralık 1676
Kuşadası kazası	Receb 1083 / Ekim 1672
Gümölcine, Uzuncaova, Cısr-i Ergene ve Keşan kazaları	Şâban 1088 – Şaban 1092 / Eylül 1677 – Ağustos 1681

7 Şaban 1088/5 Ekim 1677'de ikinci kez atandığı Rumeli kadiaskerliği görevinde iken emekliye ayrılan İzzetî Mehmed Efendi'ye yüksek gelirli arpalıklar verilmiş ve 13 Şevval 1092/26 Ekim 1681'deki (Muhıbbî, 1284: IV, 136) vefatına kadar bu arpalıklardan elde ettiği gelirle geçimini sürdürmüştür. İzzetî Mehmed Efendi'nin mal varlığında dair bazı kayıtlara ulaşmak mümkündür. Örneğin, İstanbul Tülbentçi Hüsam Mahallesi'nde sahip olduğu odalarla ilgili bir kayıt şeriyeye sicillerinde yer almaktadır (İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, 2010: 410). Benzer bir kayıt Balat'da İzzetî Mehmed Efendi'nin tasarrufunda bulunan uncu dükkânıyla ilgilidir (İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil, 2019: 354-355). Muhıbbî, İzzetî Mehmed Efendi'nin amcası Zekerıyyâzâde Yahyâ Efendi'nin ölümünden sonra varisi olup evine yerleştiğini kaydeder (Muhıbbî, 1388: III, 3). *Uşşâkîzâde Tarihi*'nde de İzzetî Mehmed Efendi'nin Rumeli Hisarı üstünde bir yalısı olduğu yazılıdır (Uşşâkîzâde, 2005: II, 664). Beşiktaş'ta Vişnezâde Mescidi adıyla anılan bir mescid de yaptırmış olan (Bilgin, 2001: 565) İzzetî Mehmed Efendi'nin sahip olduğu mülkler ve arpalıklarla maddî açıdan rahat bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. İzzetî Mehmed Efendi vefatı

sonrası dedesi Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Çarşamba'daki medresesine defnedilmiştir.

İlmî Hâmiliği

İzzetî Mehmed Efendi'nin aralarından birçok şeyhülislam, kadıasker, kadı ve müderris çıkan “Bayramzâdeler” ailesine mensubiyeti gerek müderrislik gerekse kadılık görevlerinde en üst makamlarda yer almasında hiç şüphesiz etkili olmuştur. Mustafa Safâyî Efendi, İzzetî Mehmed Efendi'nin kültürel muhitine şu ifadelerle dikkat çeker: “Mecma‘-ı fuhûl-ı ulemâ olan mahmiyye-i İstanbul’dan zuhûr itmişdir. Şeyhü’l-İslâm, müfti-i enâm şâ‘ir Yahyâ Efendi merhûmun birâder-zâdesi ve bustân-ı ma‘ârif ü kemâlin bir serv-i âzâdesidir” (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 390). İzzetî Mehmed Efendi'nin amcası Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin 1053/1644'teki vefatından sonra meşihat makamına getirilen Şeyhülislam Ebûsâid Mehmed Efendi'nin kızıyla evlenmesi sonraki yıllarda da ulema arasındaki nüfuzunu artırmıştır. IV. Mehmed (saltanatı 1058-1099/1648-1687) ve II. Süleyman (saltanatı 1099-1102/1687-1691)'in hükümdarlık dönemlerinde iki kez şeyhülislamlık görevine getirilen Debbağzâde Mehmed Efendi de, öte yandan, İzzetî Mehmed Efendi'nin Safiye ismindeki kızıyla evlenmiş (İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil, 2019: 353) ve bu evlilikten 16 Şevval 1086/3 Ocak 1676'da dünyaya gelen Ahmed Yahya Efendi (ö. 1112) de müderris, şâir ve hâmî kimliğiyle ön plana çıkmıştır (Sâlim Efendi, 2005: 189). Anadolu kazaskerliğine atanmasını müteakiben Girid seferinde bulunan Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'ya bir mektup yazan ve sadrazamdan bir tehniyet-nâme alan İzzetî Mehmed Efendi (Konuk, 2001: 122-123), sahip olduğu ilim, itibar ve nüfuz sayesinde mâzuliyet dönemlerinde de devlet erkânı arasında yüceltilmiştir. Öğrencisi Muhibbî, İzzetî Mehmed Efendi'nin yaşadığı dönemin Osmanlı padişahları (IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed) tarafından sevilip himâye edildiğini, IV. Mehmed'in kendisini bostanına davet edip sohbet ettiğini ve meclis dağılırken kendisine samur bir kürk giydirdiğini not eder (Muhibbî, 1284: IV, 136). IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet edildiği ve padişahın kızı Hadice Sultan ile Vezir Sarıkçı Mustafa Paşa'nın evlendirildiği 1086/1675 Edirne şenliğine “Sabık Rumeli kazaskeri” sıfatıyla katılan İzzetî Mehmed Efendi, şenliğe davet edilen diğer devlet erkânı gibi padişaha çeşitli hediyeler sunmuştur. Hezarfen Hüseyin Efendi, bu hediyelerin bir listesini verir: “An cânib-i İzzetî Efendi, Kadıasker-i Rumeli-yi sâbık, *Mushaf-ı Şerîf* cild bir, *Kitâb-ı Buhârî* bir, *Hülâsa* cild bir, putadâr aded üç, badule üç, atlas dört, sof üç, kutnî beş, şâl-ı Kaşmîri aded beş, destâr aded altı” (Hezârfen, 1998: 223).

İzzetî Mehmed Efendi, diğer taraftan, bulunduğu ilmî ve idarî makamlarda edindiği nüfuz ve itibarı haftanın belirli günlerinde konağında ilmî toplantılar düzenlemek ve kabiliyetli gördüğü kişileri desteklemek suretiyle diğerleriyle paylaşmış, dönemin ilim ve kültür hayatında bir katalizör görevi görmüştür. Muhibbî, onun Salı ve Cuma günleri ilim meclisleri düzenlediğini, dönemin âlim ve fazıl kişilerinin bu meclislere büyük rağbet gösterdiğini, bu meclislerde boş vakit geçirilmeyip sadece ilmî müzakereler yapıldığını,

1087/1676-77'de İstanbul'a gelmesinden itibaren kendisinin de bu meclislere devam ettiğini ve böylece bir fazıllar, edipler ve şairler muhitine kavuştuğunu bildirir (Muhibbî, 1284: IV, 135). Bu açıdan İzzetî Mehmed Efendi'nin hânesi, şairlerin ve âlimlerin eserlerinin okunup tartışıldığı ve böylece eser sahiplerinin kendilerine yeni hâmîler bulduğu "zurefâ mecâlis ve mehâfillerine" on yedinci yüzyılın ikinci yarısından verilebilecek bir örnek teşkil eder (İnalçık, 2003: 73). Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'sında İzzetî Mehmed Efendi'den himâye gören birçok isme rastlamak mümkündür. Bunlar arasında İzzetî Mehmed Efendi'nin kadıaskerlikleri döneminde mektupçuluğu ve şer'iyatçılığı (nâibliğini) yapan şair Zekî Ahmed Efendi (ö. 1094/1683) (Şeyhî, 2018: II, 1257-59), kendisinden mülâzemet alan Coğrafyacı Ebû Bekir bin Behram ed-Dımeşkî (ö. 1102/1691) (Şeyhî, 2018: II, 1850), kadıaskerliği döneminde tezkireciliğini yapan ve İzzetî Mehmed Efendi'nin Darülhadisi tamamlandığında buraya hoca olarak atanan Tezkireci Abdülhalim Efendi (ö. 1105/1694) (Şeyhî, 2018: III, 1963), yine söz konusu Darülhadis'te muhaddis olarak ders veren Ders-i 'âm Benli Mustafa Efendi (ö. 1130/1718) (Şeyhî, 2018: III, 2087-88) ve İzzetî Mehmed Efendi'nin ikinci kez Rumeli kadıaskerliğine atanması münasebetiyle kendisine mülâzemet verilen İshâkzâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1141/1729) (Şeyhî, 2018: IV, 3241-42) yer almaktadır. Dönemin önemli ilim adamlarından oldukları halde isimleri ve İzzetî Mehmed Efendi ile olan münasebetleri *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'da bahsedilmeyen kişiler de vardır. Bunlardan biri olan ansiklopedist Osmanlı âlimlerinden Hezârfen Hüseyin Efendi (ö. 1103/1691), Osmanlı devlet teşkilatı üzerine olan *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* başlıklı ünlü eserinde, İzzetî Mehmed Efendi ile olan münasebetini ve ondan gördüğü desteği şu cümlelerle aktarır:

Sebeb-i te'lîf ve ism-i kitâb: Hicret-i Risâlet-penâhın bin seksen üç senesi tarihinde bu abd-i fakîr Hüseyin el-med'uv be-Hezarfen cem' ve te'lif eylediğim "*Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk*" nâmı ile müsemmâ kitâb-ı müstetâbı bir rûz-ı firûz ve zaman-ı meymenet-endûzda sâhib-i riyâset-i deryâ-dil ve hallâl-i her ukde [vü] müşkil olan İzzetî Efendi hazretlerinin sa'âdet-hânelerine varup şeref-i meclisleriyle müşerref olduğumuzda kitâb-ı merkûmu arz eyleyüp derûnunda münderic olan düvel-i kadîm ve Çin ve Maçın ve Hıta ve Hoten mülûkünün bâ'is-i nizâm-ı devletleri ve imtidâd-ı şevket ü saltanatları olan kavânîn-i Cengiziyeye manzûr-ı gerşemme-i [kirişme-i] âtifetleri oldukda, bu bendelerine kemâl-i lütf u keremlerinden buyurdular ki: "Düvel-i kadîmenin kavânîn ve âyînleri husûsunda, mülûk-i sâlifinin nizâm-ı saltanatları bâbında, eğerçi sa'y-i belîğın ve ictihâd-ı bî-dirîğın her veçhile etemm ü ekmeldir lâkin kavânîn-i Selâtîn-i Osmâniyye şeri'at-ı Mustafaviyye ve kavâ'id-i hükmiyye ve akliyye ve ferâset ü tecrübe ile vaz'ı sebebiyle sâ'ir kavânîn-i mülûkdan şerefiyetde a'lâ ve şevket ü salâbetde saltanatları bu asırda olan mülûk-ı muhtelifeden vücûh-ı kesîre ile zirve-i a'lâdan a'la olduğu ma'lûm-ı eknâf ve ma'rûf-ı etrâfıdır. Ol bâbda dahi inân-ı himmet ve bezl-i sa'y ü dikkat ile bir risâle tahrîr, telhîs ve evsât-ı nâs fehm idecek edâlara tahsîs eylesen, beyne'l-enâm

bir eser ve havass ü avâm katında azîz ve mu‘teber olup belki izdiyâd-ı merâma bâ‘is ve vüsûl-ı himemi ba‘zı ekâbir-i enâma sebab-i hâdis ola” deyü buyurmağın, emr-i âlîlerine icâbeti münâsib görüp... (Hezârfen, 1998: 37-38).

Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere hicri 1083, miladi 1672/3’de *Tenkîhü’t-tevârih-i Mülûk* başlıklı muhtasar bir dünya tarihi yazan Hezarfen Hüseyin Efendi, eserini evinde ilmî meclisler düzenleyen İzzetî Mehmed Efendi’ye sunmuştur. Kitapta kadim devletlerin yanı sıra Çin, Maçın, Hita ve Hoten’den, buralarda kurulu devletlerin nizam ve intizamlarından, ayrıca Cengiz kanunlarından bahsedildiğini gören ve eseri beğenen İzzetî Mehmed Efendi, müellife, benzer bir çalışmayı orta halli insanların anlayacağı bir dille Osmanlı kanun ve nizamları için de yapması gerektiğini tavsiye eder. İzzetî Mehmed Efendi’nin tavsiye ve teşvikiyle çalışmaya başlayan Hezârfen Hüseyin Efendi çok sayıda önemli kaynak kullanarak *Telhîsü’l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*’i kaleme alır ve dönemin padişahı IV. Mehmed’e takdim eder. İzzetî Mehmed Efendi’nin Hezârfen Hüseyin Efendi’yi meclisine kabul edip yeni bir eser yazmaya teşvik etmesi ve bu eserin IV. Mehmed’e takdiminde oynadığı muhtemel rol, Osmanlı hâmilik sistemi ve pratiği çerçevesinde on yedinci yüzyılın ikinci yarısında padişahın bir hâmi aracılığıyla in‘âm almaya verilebilecek güzel bir örnektir.

1672-1673 yıllarında İstanbul’da bulunan Fransız şarkiyatçı Antoine Galland (ö. 1715), kaleme aldığı hâtıratında 18 Nisan 1673 Salı günü Mehmet Çelebi (metnin diğer yerinde Mehmet Efendi) adında birini ziyaret ettiğini ve bu ziyarette Türkçe bir tarih kitabı yazmış olan Hüseyin Efendi isminde birini gördüğünü şu ifadelerle kaydetmiştir:

18 Nisan Salı: İstanbul’da Mehmet Çelebi’yi ziyaret ettim. Bana eskilerin Türklerce hâlâ riayet edilen usulü mucibince yedi iklime ayrılmış olmak üzere iki dünyaya ait ve her memleketin ismi Türkçe yazılmış harita kopyaları gösterdi. Doğrusu bu harita bana pek doğru göründü ve coğrafyacılarımızdan birinin haritasından kopye edilmiş olmasından şüpheliyim. Bu haritada bulduğum hata, bu Türke de gösterdiğim veçhile, Kore’nin son senelerde yapılmış bir keşif mucibince kıtaya bağlı olacak yerde bir ada şeklinde çizilmiş bulunmasıydı. Kaptan Paşa bu haritadan iki sureti padişah için Babîâliye yollamış bulunuyordu. Kendisinin evinde bu haritadan başka tahta satırlarda yapıştırılmış ve bütün etrafı altın çivilerle bir cilt şeklini almış olan dört İtalyan deniz haritası gördüm. Bunlar 1545’de Girit’te, Georges Calopode isminde biri tarafından vücuda getirilmişti. Bir dünya haritasında, bu haritayı yapanın Taprobana ismini verdiği Seylan adasının ne vaziyetinden, ne büyüklüğünden, ne de şeklinden haberdar bulunmadığını fark ettim. Çünkü bu adayı Cemorin burnunun ötesine koymaktadır ve onu yuvarlak olarak gösterecek yerde Maldiv adalarına çok benzeten müstatil bir biçimde göstermektedir. Aynı vesile ile Türkçe bir tarih yazmış bulunan Hüseyin Efendi isminde bir Türk

gördüm. Kendisini oldukça yakışıklı bir adam buldum ve boyu normalden uygun olmakla beraber hiç de çirkin gelmiyordu. Mehmet Efendi bana bir isloté'a almış sekiz oudjet [hüccet] sattı ki bunların ekserisi mihî hatla yazılmıştı (Galland, 1998: II, 38).

1673 yılı Nisan ayında mazul olduğunu bildiğimiz İzzetî Mehmed Efendi'nin Antoine Galland'ın ziyaretine gidip hâtıratına kaydettiği Mehmet Çelebi/Efendi olması muhtemeldir. Hezarfen Hüseyin Efendi, Salı ve Cuma günleri ilmî meclisler düzenlediğini ve coğrafya dâhil birçok ilme merakı olduğunu bildiğimiz İzzetî Mehmed Efendi'yi ziyaret edip eserlerini kendisine göstermiştir. Antoine Galland, Hezarfen Hüseyin Efendi'yi bu ilmî meclislerden birinde görmüş olabilir. Galland'ın "Mehmed Efendi" den hüccet satın aldığı not etmesi, söz konusu kişinin daha önce Şam, Mısır, Bursa ve İstanbul kadılıkları ve bir yıldan fazla bir süre Anadolu kazaskerliği yapmış olan İzzetî Mehmed Efendi olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

İzzetî Mehmed Efendi'nin teşvik ve himayesinden yararlanan bir diğer önemli isim de başta *Hulâşatü'l-eşer fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* başlıklı biyografik çalışması olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, şiir ve tarihle ilgili kıymetli çalışmalar ortaya koyan, Dımaşklı Muhibbî ailesine mensup Muhammed Emîn Muhibbî (ö. 1111/1699)'dir. 1086-1092/1675-1681 yıllarında Bursa, Edirne ve İstanbul'da çeşitli ilmî muhitlerde yer alan ve İzzetî Mehmed Efendi'yi kendisine üstat kabul edip himâyesi altına giren Muhibbî, zengin kütüphanesinden ve Arap şiiri ve edebiyatı bilgisinden yararlandığı İzzetî Mehmed Efendi'nin vefatı sonrasında İstanbul'dan ayrılmış, üzüntüsünden Dımaşk'ta bir süre uzlet hayatı yaşamıştır (Durmuş, 2006: 35). Muhibbî, yıllar sonra hazırladığı *Hulâşatü'l-eşer* başlıklı Arapça eserinde "Üstâdım, merci'im, sığınağım, Osmanoğulları mülkünün direği ve ulemasının önde geleni, ilimde ve fazilette asrın yegânesi" ifadeleriyle övdüğü İzzetî Mehmed Efendi hakkında -Edirne kadısı olması gibi- diğer kaynaklarda yer almayan ayrıntılı bilgiler verir. Muhibbî'ye göre İzzetî Mehmed Efendi her taraftan şâirlerin kendisine uğrayıp çeşitli ihsanlar aldığı, zekası ve ilmiyle insanları şaşırta, güzel ahlak sahibi bir kişidir. Hakkında yazılan medhiyeler toplansa bin varağa ulaşacaktır. Muhibbî de başka birçok şâir gibi İzzetî Mehmed Efendi'ye çeşitli münasebetlerle kasideler sunmuş ve sunduğu bu kasideleri *Hulâşatü'l-eşer*'e eklemiştir (Muhibbî, 1284: IV, 131-142).

Muhibbî, İzzetî Mehmed Efendi'nin büyük bir kitap koleksiyonuna sahip olduğunu ve kendisinin de bu koleksiyondan yararlandığını bildirmektedir. Mevcut kayıtlar bu bilgiyi doğrular. İzzetî Mehmed Efendi, on yedinci yüzyılın ünlü Osmanlı âlimi ve bibliyofili Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657)'nin terekesinden birçok kitabı ve müellifin müsvedde halinde kalmış bazı eserlerini satın aldığı bugün Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan *Cihannümâ* (ikinci telif) nüshasına düştüğü şu notla bildirmektedir:

İlm-i şerîfe kemâl-i hırsından nâşî te'lîfât ve tasnîfâtının ekseri nâkıs ve nâ-tamam kalmıştır. Birin tamâm etmedin birine dahi şürû' iderdi ve şürû' itdüğü gibi dîbâce idüb füsûl ve ebvâb ve isim ta'yîn idermiş. Fakîrin ma'lûmum olduğuna bâ'is bu ki bin altmış dokuz evâsıtında merhûm-ı mezbûrun terekesinden bir mikdâr kitâb alub ekser-i te'lîfâtı ve müsveddâtı bile alınmış idi. Kesret-i kitâbeti hod bir mertebe imiş ki ta'yîn olunmaz (Gökyay, 1991: 37).

İzzetî Mehmed Efendi'nin Kâtib Çelebi'nin terekesinden satın aldığı kitaplar arasında *Cihannümâ*'ya ilaveten *Levâmiu'n-nûr*'un müellif nüshaları, *Cihannümâ*'nın ilk telifinin son redaksiyonu (bugün Viyana'da olan nüsha), ayrıca *Târîh-i Hind-i Garbî* ve büyük ihtimalle *Fezleketü akvâli'l-ahyâr*'ın müellifi hattı yer almaktadır. Tüm bu eserler daha sonra İzzetî'den mülâzemet alan Ebû Bekir b. Behrâm'ın mülkiyetine geçmiş ve coğrafya konusundaki çalışmalarına zemin hazırlamıştır (Hagen, 2015: 94-95).

Kitap toplama ve bibliyografik eser hazırlama konusunda Kâtib Çelebi ile benzer bir tavır içinde olan İzzetî Mehmed Efendi, Kâtib Çelebi'nin sayısız telifat sahibi olmasını Utarid (Merkür) şerefinde doğması ve yıldızının da Utarid olmasıyla açıklar (Gökyay, 1991: 37). Öte yandan Kâtib Çelebi'nin ölümü hakkında en net bilgi de İzzetî Mehmed Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Buna göre 27 Zilhicce 1067/6 Ekim 1657 sabahı vefat eden Kâtib Çelebi, vefatından bir gün önce çok miktarda kelek yemiş, ertesi sabah hanımıyla birlikte olduktan sonra yaz vakti olduğu için soğuk suyla gusletmiş ve sabah kahvesini içmek isterken beklenmedik bir şekilde vefat etmiştir (Hagen, 2015: 93). Kâtib Çelebi'nin kıymetli bibliyografik eseri *Keşfü'z-zunûn*'a bir zeyl yazan İzzetî Mehmed Efendi'nin Kâtib Çelebi'nin hayatı ve eserlerine gösterdiği bu yakınlık, her ikisinin aynı meclisi paylaştığı ve iletişim halinde oldukları görüşünü desteklemektedir (Hagen, 2015: 69, 72, 277, 281).

Şâirliği

İzzetî Mehmed Efendi'nin *Keşfü'z-zunûn*'a yazdığı zeyle ilaveten bir suarâ tezkiresi ve Kafkazâde Fâizî'nin *Zübdetü'l-eş'âr*'ına nazire olmak üzere bir şiir derlemesi kaleme aldığı ancak bunları tamamlamaya ömrü yetmediği kaynaklarda yazılıdır.¹ Uşşâkîzâde bu eserlerin müsveddelerini gördüğünü söyler (Uşşâkîzâde, 2017: 755). Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir ve nesir yazacak kadar iyi bilen İzzetî Mehmed Efendi'nin Türkçe mürettep bir *Dîvân*'ı da vardır ve günümüze erişmiştir. *Dîvân* üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Adnan Çağlı'ya göre İzzetî Mehmed Efendi dönemin güçlü Sebk-i Hindî akımının etkisinde kalmış, şiirlerinde aruz veznini ustalıkla kullanıp söz sanatlarına fazlaca yer vermiş ve ulemadan olmasına rağmen aşk, şarap, güzellik ve tabiat gibi din dışı konuları da ele almıştır. Muhyiddîn-i Arabî ve Firdevsî'ye nazîreler yazması onların etkisinde kaldığını gösterirken kasidelerindeki söyleyiş tarzı

¹ İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesinde 928. KAF.Z katalog numarası ile kayıtlı *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr* kopyası yanlışlıkla İzzetî Mehmed Efendi'ye ait nüsha gibi gösterilmiştir.

Nef'îyi, gazelleri ise Nâilî'yi andırır (Çağlı, 1999: 4-6). Azmi Bilgin ise İzzetî Mehmed Efendi'nin başta amcası Şeyhülislam Yahyâ Efendi olmak üzere Fuzûlî, Bâkî, Cevrî, Neşâtî, Şeyhülislam Bahâî, İsmetî ve Nâilî-i Kadîm'den etkilendiğini belirtir (Bilgin, 2001: 565). *Dîvân*'ın İstanbul kütüphanelerinde altı nüshası bulunmaktadır. Muhteva açısından bakıldığında İzzetî Mehmed Efendi divanında biri Arapça olmak üzere 4 kaside, dördü Farsça olmak üzere 128 gazel, Arapça ve Farsça 2 terci-bend, bir rubâî (na't), ikisi Farsça 39 rubâî, dokuzu Farsça 40 müfred, Firdevsî'ye nazîre olarak yazdığı Farsça bir mesnevi ve iki tarih bulunmaktadır (Çağlı, 1999: 6). İzzetî Mehmed Efendi'nin Arapça şiirlerinden bazıları Muhibbî'nin *Hulâşatü'l-eşer* ve *Nefhatü'r-Reyhâne* adlı eserinde kayıtlıdır.

İzzetî Mehmed Efendi'nin *Dîvân*'ında yer alan üç Türkçe kaside şu başlıkları taşımaktadır: "Kasîde der-sitâyiş-i Bahâyî Efendi", "Kasîde-i Bahâriye der-sitâyiş-i ba'zı kibâr" ve "Vezîr-i a'zam Ahmed Paşaya mektûb irsâlinde mektûb-ı evveline tahrîr itdikleri kasîde-i beççedür." Bunlardan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya yazılan kasideyi aralarındaki hâmilik ilişkisini göstermesi açısından önemlidir:

Sensin ol ser-dâr-ı sultân-ı guzât-ı müslimîn
Vasf-ı zâtında sezâ dense emîrû'l-mü'minîn

Âsaf-ı saf-der Süleymân-der Sikender-ihtişâm
Sâhib-i sâhib-sa'âdet sâhib-i mühr-i nigîn

Sadr-ı sâhib-devlet-i vâlâ vezîr ibn-i vezîr
İbn-i Kutbu'd-dîn medâr-ı devlet-i dünyâ vü dîn

Re'y ü tedbîriyledür hüsn-i nizâm-ı memleket
'Adl ü insâfiyladur ma'mûrî-yi rûy-ı zemîn

Feth-i iklîme muvaffaksın ne kim feth-i bilâd
Sana teshîr eyledi dünyâyı Rabbü'l-'âlemîn

İbn Kutbu'd-dîn Muhammed Ahmed-i Fâzıl-lakab
Hâriz-i seyf ü yarağ u hâris-i dünyâ vü dîn (Çağlı, 1999: 19).²

² Tezdeki okuma hataları *Dîvân*'ın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar no. 2883'deki nüshasına (85a-85b) müracaatla düzeltilmiştir.

Dîvân'ında "Vezîr-i a'zam Ahmed Paşanın Macar Seferine Tarihdür" ve "Târih-i vilâdet-i Şehzâde Sultan Mustafa" başlıklı iki tarih de bulunan İzzetî Mehmed Efendi'nin Şehzade Sultan Mustafa'nın 1074/1664'teki doğumuna düştüğü tarih şu şekildedir:

Sultân Muhammed gâzî vü şehen-şâh-ı vegâ³
Gürşesb-i âhen-dest-i zûr İskender-i kişver-güşâ

Hem-vâre 'avn-ı Bârî-i bîçûn yâverlûk idüb
Hak devlet ü 'ömrin füzûn ide be-hakk-ı enbiyâ

Dünyâya bir şeh-zâde-i 'âlî-tebârî geldi kim
İns ü perî ol nev-nihâl-i devlete itdi du'â

Târîh-i mîlâdı mübârek fâlinı iş'âr ider

Mes'ûd bâdâ makdem-i Şeh-zâde Sultân Mustafâ (Çağlı, 1999: 144).

Sonuç

Halil İnalçık, *Şâir ve Patron* başlıklı kitabında Osmanlı kültürel hâmilîği üzerine şu ifadeleri kullanmış, bu türden bir hâmilîğin hem hâmî, hem mahmî hem de var olan toplumsal yapının sürekliliği için gerekli olduğunu vurgulamıştır: "Yalnız sanatçılar için değil, genelde, Osmanlı patrimonyal toplumunda terbiyet, kulluk, intisâb sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağlılık esastı... Osmanlı patrimonyal toplumunda *intisâb* ve patronaj, seçkin sınıfın her bölümünde, statü gruplarında, bürokraside, orduda, hattâ ilmiyyede sosyal ilişkilerin ve hiyerarşinin temel prensibi idi" (İnalçık, 2003: 14). Dönemin ünlü ulema ailesi "Bayramzâdeler"e mensup İzzetî Mehmed Efendi sadece hâmilîğinden istifade ettiği amcası Şeyhülislam Yahyâ Efendi ve kayınpederi Şeyhülislam Ebûsaid Mehmed Efendi'nin destekleriyle değil, aynı zamanda çeşitli vesilelerle devlet ricaline sunduğu şiirler ve verdiği hediyelerle ve daha da önemlisi kendisine hâmilik ettiği kişiler sayesinde itibarlı konumunu ve nüfuzunu korumayı başarmıştır. İzzetî Mehmed Efendi'ye sunulan kaside ve methiyeler, vefatına düşülen tarihler ve şuarâ tezkirelerinde kendisiyle ilgili yer alan ifadeler --"Ömr-i azizleri izzet ile güzeran eyleyen İzzetî Efendi..." (Sâlim, 2005: 189); "Beyne'l-ulemâ kemâl ü fazîletle mezkûr ve miyâne-i erbâb-ı şi'r ü

³ Veznin akışına göre iki hecelik bir eksik vardır.

inşâda lutf-ı tabî'at ile meşhûr olan İzzetî Şeyh Mehmed Efendi..." (Râsîd, 2013: I, 224); "İlm ü fazl ile nâm-dâr ve kemâl ü ma'ârif ile şöhrat-şi'ârdır... Bula câ Firdevs-i a'lâda Muhammed İzzetî" (Safâyî, 2005: 390); "İzzeti gitti cihânun hayfâ" (Beliğ, 1999: 271)-- onun on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür hayatında oynadığı önemli rolü teyit etmekte ve Osmanlı ilim ve kültür tarihini yazarken sahnenin arkasında kimler olabileceğini anlama noktasında bizlere yol göstermektedir.

Kaynakça

- Bilgin, Azmi. (2001), "İzzetî Mehmed Efendi". *DİA* C 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çağlı, Adnan. (1999), *Vişne-zâde İzzetî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Durmuş, İsmail. (2006), "Muhibbî, Muhammed Emîn". *DİA* C 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Galland, Antoine. (1998), *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, (Hazırlayan: Charles Schefer), (Çev.) Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik. (1991), "Kâtip Çelebi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 3-90.
- Hagen, Gottfried. (2015), *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, (Çev.) Hilal Görgün, Küre Yayınları, İstanbul.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998), *Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i âl-i Osman*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnalcık, Halil. (2003), *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- İsmail Beliğ. (1999), *Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*, (Hazırlayan: Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676)*. (2010), (Editör: Çoşkun Yılmaz), Kültür A. Ş., İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680)*. (2019), (Editör: Çoşkun Yılmaz), Kültür A. Ş., İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H. 1115-1116 / M. 1704)*. (2019), (Editör: Çoşkun Yılmaz), Kültür A.Ş., İstanbul.

- Konuk, Hamza (2001), *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı (Transkripsiyon Tahli ve Değerlendirme)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Muhammed Emîn Muhibbî. (1284), *Hulâşatü'l-eşer fî a'yâni'l-ıkarni'l-hâdî 'aşer*. Kahire, Vehbiyye Matbaası.
- Muhammed Emîn Muhibbî. (1388), *Nefhatü'r-Reyhâne ve reşhatü tılâ'i'l-hâne*, 3 cilt (Hazırlayan: Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dar-ı İhyâ-ı Kütübü'l-Arabiyye, Kahire.
- Mustafa Safâyî Efendi. (2005), *Tezkire-i Safâyî* (Hazırlayan: Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Özmen, Murat. (2013), *Vişne-zâde Mehmed İzzeti Efendi: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Şiirleri*, Payda Yayınları, Ankara.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. (2013), *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Sâlim Efendi. (2005), *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Hazırlayan: Adnan İnce), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Şeyhî Mehmed Efendi. (2018), *Vekâyi'u'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli* (Hazırlayan: Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhim Hasîb Efendi. (2005), *Uşşâkîzâde Tarihi*. (Hazırlayan: Raşit Gündoğdu), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi. (2017), *Zeyl-i Şakâ'ik: Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*. (Hazırlayan: Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.